

Narcisser

vårens glädjespridare

Påskliljorna (Daffodils)

William Wordsworth (1807)

Jag gick så ensam i min ängd,
så bortom allt som själva skyn –
då stod med ens en härlig mängd
av gula liljor för min syn
med bris från insjön strax intill,
en fladderdans, som ej stod still.

Som vintergatans myriad
av stjärnor tätt i sammanhang
en här av blommor, glitterglad
längs hela buktens båge sprang,
väl tiotusen i ett tag
svängande runt med blitt behag.

Ja böljedansen utanför
var ej av samma friska sving,
och glad blev skalden som sig bör
i glada väsens sällskapsring;
men hur blev denna ljusa ståt
en makt i minnet efteråt?

Ty ofta, när jag sedan låg
i tankar eller halvt i blund,
min inre syn dem återsåg,
uppflammande i ensam stund,
och länge blev jag vederkvick
av samma liljors dans och dikt.

Översättning Anders Österling (1915)

Släktet *Narcissus*

Påsk- och pingstliljor tillhör släktet *Narcissus* i familjen amaryllisväxter (*Amaryllidaceae*), tillsammans med bland annat snödroppar (*Galanthus*) och snökllockor (*Leucojum*). I de botaniska uppdelningarna av släktet finns mellan 27–100 vilda arter av narcisser. De flesta av oss känner till påsk- och pingstliljor, men det finns många fler grupper av släktingar till exempel tazetter, jonquilla och cyklamennarcisser.

Påskliljan kommer ursprungligen från Spanien och Portugal. Med människans hjälp har den dock spridit sig och finns idag förvildad på många platser i Västeuropa, från England och Holland till Frankrike, Tyskland, Schweiz, och även i södra Sverige. Pingstliljan har inte riktigt samma naturliga utbredningsområde, den växer vild i framförallt bergsområden i södra Europa. I de områden där det finns både vildväxande påsk- och pingstliljor händer det att de korsar sig så att spontana hybrider uppstår. Dessa kallas för stjärnnarcisser (*N. x incomparabilis*).

Förvildade påskliljor i en bäcke i Halland.

Foto: Eva Jansson

Omtyckt prydnadsväxt

Narcissen är en av de lökväxter som tidigast kom i människans tjänst som prydnadsblomma. I början användes den inom medicinen, men man insåg snart dess estetiska värde. Theofrastos (370–285 fKr), en filosof och naturalist som verkade i Grekland, omtalade att grekerna odlade narcisser. Man vet också att tazetter användes i stor omfattning vid begravningar i Egypten 100 år fKr och på väggmålningar i Pompeji förekommer såväl påsk- som pingstliljor.

Under 1500-talet kom de första böckerna där narcisser var beskrivna. I dessa finns ett tämligen stort antal arter och naturliga hybrider. En av de allra första var Turners bok *A few Narcissus of Diverse Sports* (1548), där han beskriver 24 olika arter och variteter av narcisser. Under 1500-talet var det framför allt fylldblossiga sorter som var populära och det var då som sorten 'Van Sion' dök upp.

Avsiktlig förädling av narcisser startade vid 1800-talets mitt, i framförallt England. Plantskolemannen och förädlaren Peter Barr hade på 1870-talet en samling narcisser som omfattade cirka 500 olika sorter, från gamla former med anor från 1500-talet till nya hybrider. Eftersom olika arter och sorter av narcisser lätt korsar sig med varandra uppstod snabbt många nya sorter. Idag finns det cirka 26 000 registrerade sorter av narcisser vid *Royal Horticultural Society* (RHS) i London.

Även i Sverige har narcisserna en lång odlingshistoria och är därför kulturhistoriskt mycket intressanta. Både påsk- och pingstliljan odlades i Danmark redan under 1500-talet och förmodligen också i de södra delarna av Sverige. Många av dessa tidigt införda narcisser har spritt sig i naturen och finns idag förvildade i bland annat norra Skåne, Småland, Halland, Värmland och Uppland. Den första fynduppgiften som rör förvildade påskliljor är från Mycklanäs i Småland och publicerades av Linné 1768.

Johan Petter Wennström beskriver 1831 i sin bok *Handbok i blomsterkulturen för fruntimmer* påskliljan som "en art med enfärgade, enkla eller dubbla blommor hvilka äga liten eller ingen lukt". Här anges också att den skulle härstamma från Frankrike och även finnas förvildad i Sverige.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var det många som odlade påsk- och pingstliljor för att sälja som buketter på städernas torg och marknader. Detta gav en extra – och säkert välkommen – slant till hushållskassan. Ännu i dag kan man finna rester från sådana odlingar i äldre trädgårdar.

De första frö- och lökkatalogerna som innehöll narcisser kom ut i Sverige under 1870-talet. I början var det mest arter som såldes men när förädlingen kom igång kom även en uppsjö av olika sorter. Fram till 1940-talet har cirka 120 olika sorter/arter av narcisser sålts i Sverige. Många av dem kan man fortfarande hitta i dagens lök-kataloger. Här är några exempel på gamla sorter.

N. pseudonarcissus '**Van Sion**' (1500-talet): En av de äldsta sorterna av påskliljor som vi har haft i odling. Det är en fylldblommig gul påsklilja med något grönaktiga kalkblad. Sorten som har haft många namn ('Telamonius Plenus', 'Vincent Sion', 'Wilmer's Great Double Daffodil') kan vara svår att hitta i handeln idag.

N. pseudonarcissus '**Orange Phoenix**' (1731): En fylldblommig påsklilja som är vit och orange. Synonyma namn är till exempel 'Eggs and Bacon' och 'Fried Eggs'.

N. pseudonarcissus '**King Alfred**' (1927): En storvuxen påsklilja där både kalkblad och trumpet är starkt gula. Tidigblommande. Sorten var känd redan under slutet av 1800-talet. Bedömdes på en utställning 1899 i England som en av de vackraste blommorna och såldes till det facila priset av 5£ per lök.

N. poeticus '**Recurvus**': En gammal enkel pingstlilja, sannolikt identisk med vildarten. Kalkbladen är helvita och något bakåtlutande med en kort trumpet i gult, vitt och längst ut en röd ring. Användes förr i tiden ofta i "kyrkobuketten" för sin här-liga dofts skull.

N. poeticus '**Plenus**' (1861): En fylld doftande pingstlilja. Helvit med kort färgad trumpet i gult och rött. Är synonym med 'Alba Plena Odorata'.

N. triandrus '**Thalia**' (1916): Kallas även för orkidénarciss. Sorten har flera helvita blommor på varje blomstängel.

Plenus

Foton: Karin Persson

Recurvus

Van Sion

Sägner om narcisser

Det finns flera förklaringar till det latinska namnet *Narcissus*. Det troliga är att det kommer från det grekiska ordet *narkissos* som är en ombildning av ordet *narke*, vilket betyder bedövning eller förlamning. Antingen syftar man på blommans doft som är så stark att den är bedövande. Eller, vilket är mest troligt, på förekomsten av ämnen som i tillräckligt stor dos är förlamande. Det finns till och med uppgifter på att människor har blivit sjuka när de har förväxlat vanlig gul lök med narcisslökar.

En tredje förklaring till namnet kan hämtas från den grekiska mytologin: Det var en gång en grekisk yngling vid namnet Narkissos. Han blev så förälskad i sin egen spegelbild när han tittade ned i en källa att han försökte fånga den. Som straff för sitt högmod förvandlade gudarna honom till en blomma, en narciss, som ute i naturen alltjämt påträffas vid randen av vattendrag, där den står och speglar sitt ansikte.

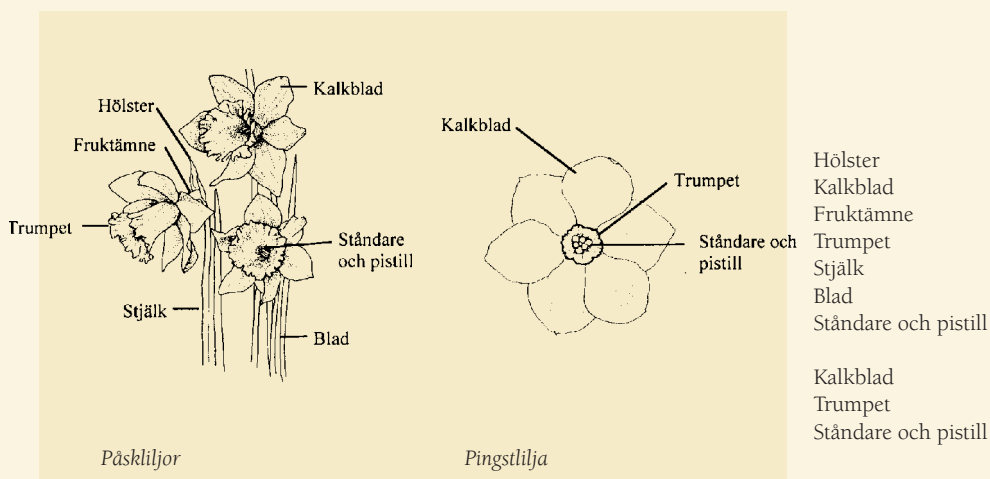
En annan berättelse kommer från Homeros. Enligt honom skapade Zeus pingstliljan som ett lockbete när han och Pluto skulle kidnappa den unga Persephone.

Från vitt till gult

Påskliljans blomma består av två kransar av kalkblad, tre yttre och tre inre och en inre krans av sammanvuxna blad som bildar en bikrona, den så kallade trumpeten. När det gäller fyllda sorter har ståndare och pistill omvandlats till fler kalkblad och är oftast mer eller mindre sterila blommor. Hos påskliljorna är trumpeten lika lång som, eller längre än, kalkbladens bredd. Hos pingstliljan är bikronan mycket kort, cirka 3–5 mm, och skålformad. Stjärnnarcissen (*N. x incomparabilis*), som ibland i dagligt tal kallas för påsklilja, är egentligen en korsning mellan påsk- och pingstlilja. Dess bikrona är ett mellanting mellan de två andra.

Alla tre ovanstående grupper har bara en blomma per blomstjälk, men det finns andra grupper av narcisser som kan ha upp till 20 blommor per stjälk, till exempel tazetterna.

Färgen hos påskliljornas blommor finns i olika nyanser av gult och vitt. Pingstliljorna däremot, har alltid helvita kalkblad samt en gul och vit bikrona med en röd ring ytterst. När det gäller stjärn-narcisser är färgen mycket varierande i allt från vitt till gult, med inslag av rosa till rött. Liksom andra lökväxter har narcisserna ett hölster som skyddar blomknoppen innan den slår ut, därefter blir hölstret torrt och papperslikt.

Teckning: Marie Widén

Inuti löken bildas nya blomknoppar som växer utåt och ger löken ett ovallt utseende. Varje år får löken en ny sidolök som nästa vår ger en ny blomma. En påsklilja som har till exempel tre blomstjälkar har en moderlök och två sidolökar.

Efter blomningen på våren anläggs nästa års blomma. Därför ska man låta bladen sitta kvar och vissna ner så att löken får näring och kraft att bilda en ny blomknopp. Under sommaren har löken en viloperiod. På sensommaren börjar rötterna växa igen. Därför bör narcisserna planteras tidigt på hösten så att de hinner rota sig ordentligt före vintern.

13 olika grupper

Under 1800-talets andra hälft började man förädla narcisser och många nya sorter introducerades snabbt. År 1888 kommer J.G. Baker ut med sin bok *Handbook of the Amaryllideae* där han delar in släktet i tre grupper efter utseendet på blommans trumpet. Detta blev grunden till en ny gruppering av framförallt förädlade narcisser, som används än idag. Med åren har grupperna blivit allt fler. Idag delar man in narcisserna i 13 grupper. Mer information om klassificering och olika sorter finns på *Royal Horticultural Society* (RHS) hemsida www.rhs.org.uk

Liten översikt

(siffrorna inom parentes anger det år de blommade första gången)

- Grupp 1 Långkroniga, tex 'King Alfred' (1899), 'Golden Harvest' (1920)
- Grupp 2 Storkroniga, tex 'Ice Follies' (1953), 'Carlton' (1927)
- Grupp 3 Småkroniga, tex 'Barrett Browning' (1945), 'Birma' (1938)
- Grupp 4 Fylldblommiga, tex 'Van Sion' (1500-talet), 'Golden Dukat' (1947)
- Grupp 5 Triandrus, tex 'April Tears' (1939), 'Thalia' (1916)
- Grupp 6 Cyclaminus, tex 'Jetfire' (1966), 'Peeping Tom' (1948)
- Grupp 7 Jonquilla, tex 'Baby Moon' (1958), 'Suzy' (1954)
- Grupp 8 Tazzeta, tex 'Cragford' (1930), 'Geranium' (1930)
- Grupp 9 Pingstliljor, tex 'Actaea' (1927), 'Glory of Lisse' (1901)
- Grupp 10 Bulbocodium eller krinolin narciss, tex 'Golden Bells' (1995)
- Grupp 11 Flikkroniga – fjärilsnarcisser; tex 'Chanterelle' (1962), 'Lemon Beauty' (1948)
- Grupp 12 Övriga som inte passar in i någon av de övriga grupperna
- Grupp 13 Vilda arter och naturliga hybrider, tex *N. poeticus*, *N. pseudonacissus*, *N. x incomparabilis*

När man ska beskriva en sort anger man vilken grupp den tillhör och vilka färger den har. Om man ska beskriva tex 'King Alfred' får den beteckningen 1 Y-Y (grupp 1 yellow-yellow). Första bokstaven står för kalkbladens färg. Ibland har kalkbladen flera färger och då börjar man beskrivningen utifrån och går inåt. Bokstaven efter bindestrecket talar om vilken färg trumpeteten har. Har den flera färger börjar man från mitten och går utåt.

Att lyckas med narcisser

En stor fördel med narcisser är att rådjur och kaniner inte tycker om dem. Men vad detta beror på är för oss ännu en gåta.

Det finns många små knep som man kan använda sig av om man vill lyckas med sin egen odling av narcisser. De lökar som man köper i affären bör planteras i början av höstsäsongen, i slutet av augusti eller under september månad, eftersom löken ska hinna utveckla sitt rotsystem. Vänta alltså inte med att köpa narcisser till november månad då de ofta säljs ut till halva priset! Lökarna planteras på cirka 15 cm djup och med 10 cm mellanrum. Tänk på att inte plantera lökar som är skadade på ett eller annat sätt. Detta kan nämligen vara inkörsporren till sjukdomar och skadedjur. I allmänhet är narcisser friska växter, oftast är det endast i större odlingar som problem med sjukdomar förekommer.

När man väl har planterat lökarna bör de inte flyttas på några år. Men när blomningen börjar avta efter 4–5 år, är det dags att ta upp lökarna och dela på dem. De har nu fått sidolökar som försiktigt kan brytas av från moderlöken. Se till att få med lite av rötterna på de nya lökarna. När man tar upp och delar lökar, eller bara vill flytta på dem, bör de planteras så snart som möjligt eftersom de inte tål att torka ut.

Påsk- och pingstliljan trivs både i halvskugga och full sol. På våren vill de ha det tämligen fuktigt runt rötterna. Detta gäller framförallt pingstliljor och små, enkla förvildade påskliljor. Sedan får det gärna torka upp under sommaren.

Jorden ska vara en kraftig, näringsrik mulljord. Även andra jordar går bra, bara det inte är ren lera eller sand.

Det är mycket viktigt att bladen får vissna ner efter blomningen på våren, annars bildas ingen ny blomma till nästkommande år. När bladen har börjat bli gula och lossnar lätt från löken kan man ta bort dem.

Det är många fyllda sorter, framför allt pingstliljor, som kommer med fina knoppar på våren, men som efter ett tag vissnar utan att ha slagit ut. Detta kan bero på flera faktorer, till exempel att jorden är för mager eller för hård. Eller den vanligaste orsaken att det är för torrt.

I rabatten passar storvuxna sorter bäst tillsammans med kraftigväxande perenner som snabbt döljer det vissnade bladverket. Mindre och äldre sorter, liksom arter, lämpar sig bättre för ”förvildning” på naturtomter, ängar och i bryn. De förökar sig både med lökar och frön och trivs bättre i lite skuggigare och fuktigare delar av trädgården.

Sveriges nationella program för växtgenetiska resurser

Även om Sverige inte är särskilt rikt på genresurser har odlingen av kulturväxter en lång historia i vårt land. En mångfald av arter och sorter har anpassats till våra förhållanden. För att bevara och nyttja våra kulturväxter finns nu ett nationellt program för odlad mångfald (POM). Bakgrunden är att Sverige liksom 182 andra länder har förbundit sig att bevara den biologiska mångfalden genom att underteckna *Konventionen om biologisk mångfald*. POM ska bli ett levande instrument för att på ett klokt och uthålligt sätt bevara och nyttja de växtrikedomar Sverige rymmer. Vi har alla – i våra roller som forskare, växtförädlare, odlare eller konsumenter – ett ansvar för att bevara dessa resurser och hålla det svenska odlade kulturarvet levande.

POMs fem arbetsfält omfattar bevarande och nyttjande av kulturväxterna, forskning, utbildning och information om dem, liksom internationellt samarbete i olika organ.

Vi som arbetar med programmet är myndigheter, organisationer och företag som är verksamma inom området, till exempel Sveriges lantbruksuniversitet, Naturvårdsverket, Nordiska genbanken, Fritidsodlingens riksorganisation, landets botaniska trädgårdar och växtförädlingsföretagen.

Under våren 2000 gjorde POM en pilotinventering av gamla påsk- och pingstliljor tillsammans med de botaniska trädgårdarna i Lund och Göteborg. Detta genomfördes som ett upprop i TV-programmet *Gröna rum*, där privatpersoner ombads att skicka in äldre odlade påsk- och pingstliljor. Gensvaret blev över förväntan; – närmare 500 bidrag har kommit in. Detta visar vilket intresse det finns för gamla lökväxter.

Det pågår nu ett forskningsprojekt där man studerar den genetiska variationsrikedomen hos det inlämnade materialet. Detta görs av POM i samarbete med Nordiska genbanken i Alnarp i Skåne och finansieras av nuvarande Formas (Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande).

Litteratur

- Baker JG (1888) *Handbook of the Amaryllideae*
Blanchard J W (1990) *Narcissus – a guide to wild daffodils, Alpine garden society*
Erhardt W (1993) *Narzissen, Osterglocken, Jonquillen, Tazetten, Verlag Eugen Ulmer*
Jefferson-Brown M (1991) *Narcissus, Timber Press. Inc.*
Månsson L (2000) *Lökar och knölar, ICA bokförlag*

På nätet

- Royal Horticultural Society (RHS): www.rhs.org.uk
Daffodils Society: www.daffodilusa.org
POM: www.pom.info

Vi som jobbar med projektet

- Eva Jansson*, Centrum för biologisk mångfald, SLU/Alnarp
Jens Weibull, Centrum för biologisk mångfald, SLU/Alnarp
Lennart Engstrand, Lunds universitets botaniska trädgård
Marie Widén, Lunds universitets
botaniska trädgård
Jimmy Persson, Göteborgs botaniska
trädgård
Karin Persson, Nordiska genbanken,
Box 41, 230 53 Alnarp
KONTAKT: karin.persson@vv.slu.se

Skriv och berätta
om växten!

Vårens glädjespridare – narcisser

I samband med pilotinventering av narcisser, tog vi också emot många underbara brev.

”...jag sänder några påskliljelökar. Gården är min frus hem och vi vet att när hennes farfar köpte gården 1872 skulle de finnas där. De växer inte bara på gårdstomten utan är spridda ut i gärdet...”

(Småland, Hestra)

”Dessa lökar har jag själv haft i många år. Jag har grävt upp dem en gång på ett gammalt torp, det var så gammalt, att bara grunden fanns kvar och en tom brunn. Dom stod där å tittade så fint upp ur gräset, precis som om dom ville bli omhändertagna, ja dom nästan bad för sitt liv. Sen dess har dom stått i vår trädgård å sett riktigt glada ut...”

(Skåne, Munka-Ljungby)

logga
Nordiska genbanken

